

„A MENEKÜLŐ LOVAS“

A magyar Ugarral viaskodó Ady írta ezt a címet Krúdy Gyulának küldött verse fölé. A küzdelemben belefáradt, a szép múlt idők virághullató ószébe menekülő írót állítva elénk.

Ilyenképpen:

Sóbálványa lettem
Házam dülésének,
Szeretett jószágim,
Csűreim, táraim
Bús pusztulásának.

. . . . .

Add, én gonosz sorsom,
Futván fütyörésszek
S nagy erdők aljain,
Bujtató lápokon,
Hogy vissza ne nézzek.

Minket most Krúdy születésének századik évfordulója készítet e különleges írói világ megidézésére.

Krúdy Gyulának mindig voltak szenvedélyes hívei, rajongói. Ma is vannak. Az irodalmi köztudat mégsem úgy tartotta számon, ahogy azt a magyar irodalomnak ez az óriása megérdemelte volna. Időnként felfedezték ugyan az irodalom bűvárai, az íróutódok és könyvkiadók is, mégis azt kell monda-

nunk: hatalmas — több mint száz kötetre becsült — még teljesen össze sem gyűjtött életművének közreadása elvégzésre vár, mint ahogy az utóbbi évtizedben egyébként felgyorsult Krúdy-kutatásnak is bőven van tennivalója.

A századik évforduló újabb alkalom arra, hogy műveit megjelentessük, írjunk, beszéljünk róla. Alkalom arra, hogy Krúdy Gyula már rég klasszikus-sá érett regényei, novellái és a még nemigen ismert írásai szélesebb körben is tért hódíthassanak, hogy jobban kirajzolódjék előttünk e magányos író szerepe századunk sokfelé ágazó művészi törekvéseiben.

Hol hát a helye a magyar próza vonulatában? Megkésett romantikus vagy új csapásokon elinduló? Milyen mértékben kapcsolódik írásművészete az elődökhöz? Mit is jelent sokat emlegetett rokontalansága? Vajon annyira egyhúrú író, mint ahogy annyiszor leírták róla? Vajon a körülötte keringő legendák nem takarják el még ma is ritka csillogású művészetét?

Kérdések, amelyek megválaszolására csak részben vállalkozhat egy ilyen bevezető. Már csak terjedelmi okokból is. Valamelyes (természetesen nem végleges) válaszkeresést mégis megkísérlünk. Megpróbálunk legalább támpontot nyújtani e Krúdy-regények értőbb, érzőbb megközelítéséhez.

„Én írónak készültem: semmi másnak“ — vallotta meg Krúdy ötvenedik születésnapján. Már fiatalon szükségét érzi, hogy élményeit másoknak is elmondja: tizennégy éves, amikor első novelláját olvashatja nyomtatásban, tizennyolcadik évében van, amikor szülővárosából, Nyíregyházáról („az akácok kisvárosból“) elindul, hogy (mint annyian nemze-

déktársai közül) szent frigyre léphessen az újság-írással, az irodalommal. Első kötetei a múlt század utolsó éveiben látnak napvilágot, az igazi sikert azonban csak majd a tizes évek elején keletkezett művei, Szindbád-történetei hozzák meg: a Szindbád ifjúsága (1911), a Francia kastély (1912); a Szindbád utazásai (1912) és az első nagy regény, A vörös postakocsi (1913. Nemrég jelent meg román nyelven is).

Különös, a magyar irodalomban egyedülálló művészet a Krúdy Gyuláé. A hangnem, az írói magatartás avatja azzá elsősorban. Valóság és illúzió, jelen és múlt, pontos megfigyelés és impresszionista látomás, ősiség és modernség, nemzeti és egyetemes emberi, realista látás és romantikus hangulat — együtt, egyszerre van jelen a Krúdy-regényekben, Krúdy-novellákban.

Talán leglíraibb epikusa a magyar irodalomnak. Akár írói önvallomásnak is felfoghatjuk egyik, a művészi ihlet pillanatait felsejditő emlékezését. „A lélek — írja Krúdy — észrevétlenül és tudatlanul komponál meséket, melyekből mint földöntúli zene csendül elő a hullámmormolás, a nyírek susogása és a víz felől kerekedő esti szellő danája, mintha ezer fátyolszöveten át hallgatnánk túlvilági szellemek muzsikáját, s elmosódottan, halkán szűrődik a légen át egy távoli faluból az esti harangszó.“

Különösen az Ezeregyéjszaka meséiből kölcsönzött hőse, Szindbád vándorlásainak szintereihez illelenek az ilyen lírai hangulatok. Ismeretlen városkákban, isten háta mögötti helyeken, a múltat mozdulatlanul őrző házakban, ódon sikátorokban, elfelejtett emberek között találkozunk Szindbáddal; csendes

őszi délutánokon, pirosuló alkonyatban, hófúvásban. A vörös postakocsi ilyen és hasonló helyekre viszi el külön-c utasait, időben és térben nehezen körülhatárolható, olykor sejtelmes világba.

Műveinek felépítése is ilyen, „áldott rendetlenség” jellemzi őket. Hagyományos műfajkategóriákkal nincs mit kezdenünk, másként kell ráéreznünk nyelvezetének, stílusának különleges ízeire. A Krúdy-regény, a Krúdy-novella — némi túlzással szólva — inkább líra, mint epika. A cselekmény, a történés nem fontos, még kevésbé ragaszkodik az író szokványos szerkezeti sémákhoz. Anekdotázása is más, mint a Mikszáthé, lekerekítés helyett feloldás jellemzi. Őt magát parafrázálva: művei olyanok, mint azok a dalok, amelyeket sohasem énekelnek végig. Mintha egy pillanatnyi érzés, pillanatnyi hangulat váltaná ki az ihletet, mintha mindenféle kiszámított-ság nélkül szóné szabálytalan történeteit, bánnék hőseivel, és mintha csak véletlenül tenne pontot történeteire. Azaz: mintha be se fejeznék őket. Emlékezünk: Ady — A vörös postakocsiról írva — Krúdynak a műfajszabályok ellen elkövetett „pompás kihágásáért” is lelkesedett.

Minduntalan fel-feltörő emlékek készítetik Szindbádöt arra, hogy csak úgy útra keljen, hogy bebarangolja múltba vesző emlékeinek színtereit. Lírai hősök Krúdy alakjai, még pontosabban: új típusú lírai hősök. Cselekvés helyett inkább átélnek egy-egy helyzetet, egy-egy hangulatot. Nem arra figyelünk, ami velük történik, hanem inkább arra, amit belsőleg átélnek. Arra, amit egy régi, messzeségből felsejlő, már-már elhomályosodó emlék, emlékfoszlány, egy régen látott tárgy, arc bennük felidéz. Van eset,

hogy ez a líraiság fordított úton teremődik meg: ilyenkor a hős önmagába mélyedése, álmodozása kelti életre a hajdan volt valóságot. Ezért van az, hogy Krúdy szinte belefeledkezik az ilyen helyzetek kínálta hangulatokba. A történet a hangulatnak van alárendelve, s a színfoltok egybemoszák az egyébként sem határozott kontúrokat. Nyelvi eszközeinek (jelzőinek, hasonlatainak) is ez az elsődleges szerepe. A Hét Bagolyban „kemény tekintetű falusi asszonyságok mellett strucctollas kalapú, széláramlásként járó szép színésznők léptek be a pezsgőspohár alakú gázlángok alá”. „Szakállnövesztő” csendről, „jégszürke” öregekről, „ásító” unalomról olvasunk. Az üde cselédlány úgy alszik, mint szakasztóban a téli alma, a hold pedig mint pávaszem virraszt a halott világ felett. Mintha minden csak azért történnék, hogy hősét (és olvasóját) beleringassa valamilyen hangulatba, hogy az emlékezés hol megszépítő, hol fanyar-nosztalgikus légkörében támadjon fel ismét a múlt, a valóságban is megélt — vagy csak vágyott — élet. Az ilyen hangulatok babonázzák meg Krúdy olvasóit, Ady az érzelmek eme finomságáért nevezte annak idején „könnyes, drága, gyönyörű könyv”-nek A vörös postakocsit.

Krúdy egy új elbeszélő stílus kialakítója is. Nem úgy epikus, mint a nagy elődök, mint Jókai vagy Mikszáth. A mese másodlagos számára, a cselekményt gyakran szaktíják meg lírai kitérők, sőt a történés gyakran lírába csap át. Mikszáthnál a külön anekdotikus történetek epikus módon kapcsolódnak egymáshoz, Krúdynál líraian, hangulatilag. Ez a líraiság lehet a lélektani megvilágosítás eszköze (nagy regényében. Az asszonyságok díjában például), de

jelen van líraian megragadott környezet-, illetve korrajzaiban is. (A kötetünkben szereplő Boldogult úrfikoromban című regényében finom megfigyelésekkel eleveníti meg a mindennapok idilljét.)

Amikor ismét beleülteti külön utasait a kopott batárba, a megjelenített tárgyi valóság, a környezetfestés jelképesen érzékelteti az írói szemlélet változását: „A tar őszi gallyak elsodorták a postakocsis büszke kürtőkalapját, félni lehetett, hogy a kerék felmondja a szolgálatot. Ősz van, messzi tájon ásit a bánat és unalom; az árok fakó bokrain versenyt fut a vörös postakocsi árnyéka, míg egyszer végképpen eltűnik az árnyék.“ (Őszi utazások a vörös postakocsin, 1917).

A nyugodt szemlélődés letisztultságával néz körül Krúdy már a Napraforgóban (1918). A természet jól megfigyelt jelenségei — vadszőlős tornácok, fodros vízfolyások, játszi kéményfüstök — válnak a líraiság forrásává. Érdemes megfigyelni ennek az epikumba ágyazott líraiságnak új lehetőségeit egyik ritkán szóba kerülő kisregényében, az 1923-ban írott Rózsa Sándorban. A nyelvi-stiláris díszítettséget fegyelmezettebbé tevő, az érzelmek parttalan áradását egyre jobban visszafogó Krúdy szólal meg itt. Úgy látja benne a világot, mint egyik hőse pár évvel korábban: a szép hosszú őszök áttetsző tisztaságában, higgadtabban, kiegyensúlyozottabban. Kevesebb illúzióval. Színes, fordultatos történeteket sző egymásba (Kossuthra esküdő betyárokról, Rózsa Sándor bujdosásáról) a romantika és a realista látás egyesítésével. Romantikus felnagyítással festi a híres betyárnak és társainak „szívet dobogtató“ „gyönyörű felvonulását“, hogy aztán a lemeztelenített igaz-

ság közvetlenségével a betyárromantika alkonyát is bemutassa, emberközélebről, mítoszától megfosztottan. Csodálatos hasonlatsorral:

„Honnan jöttek elő megsárgulva, mint az őszi falevél; behavazva, mint a titkokat rejtő sírhalmok? Egyszerre csak itt voltak!

Jöttek sugdolózva, mint az őszi eső, amely meg-megáll, mintha lopakodó útjában akadályra bukkan-na. Jöttek, mint a félénk vadgalambok, amelyek Szent Mihály napja után csapatosan mennek az élelmük után. Jöttek, mint a kísértetek a kémény háta mögöl, az álmoskönyvből, az ótemetöböl. Le-verte öket a szél a fatetőkröl, ahová már régen fel-hurkolták magukat. Füst kesernyés szagát hozták a szavakban, régi betyárok zsirját a csizmájukon, le-konyult árvalányhaját a kalapjuk mellett...

Összeállott még egyszer a régi összeszokott ban-da. De vajon nem remeg-e kezükben a vonó? Van-e még ereje a rozsdás fokosnak? Tigriskarma a szív-nek?

Sándor bácsi volt már valójában Rózsa Sándor, nemcsak a nép nyelvén, hanem testileg-lelkileg megöregedett. Csak a szeme volt még a régi, amint a kivénült betyárok felett szemlét tartott.“

Olyan ez, mint Szindbád estéje vagy a vörös pos-takocsi őszi világa. Akárcsak Szindbád—Krúdy, a puszták egykori fejedelme is „kiesett a régi szép idökböl“. Elöképe bizonyos mértékben ez a mű Krúdy ezután történelmi regényeinek: a cselek-ményszövés módjában, epikai jellegben s a fantázia mögött fel-felsejlö életességben. Az epikainak és a lí-rainak ama sajátos egymásra találásában, amely ké-

sőbbi műveiben is ott van, és amely a XX. századi próza oly szembetűnő sajátja lesz majd.

A húszas évek Krúdyja még inkább a magányos ember érzékenységgel vall a világról. A Napraforgó egyik szép hasonlatát akár mottóként is odairhatnánk az ezt követő tiz esztendő művei élére: „Alkonyodott, mint a fáradt szív.“ A regény őszi kép csendességű hőse (Álmos Andor) semmit sem akar már a világtól, csak egy zugot, ahonnan „száműzve vannak a kellemetlen, tornászó új emberek“. Hegedűjén egy elmúlt, a jelentől különböző világ kel életre: férfiak, akik poharat emeltek a nőre és hazára, fehér asztalok, hűvös lugasok, gyümölcsillatok és tájak, téli utazások, majoránnaillatú szobák, deres ablaküvegekre írott női nevek, gyönyörű, csendes álmodozások.

Szindbád szerette az élet apró örömeit. Szeretett ábrándozni és szerelmet vallani, szerette a hófúvásos időjárást, a vidéki tánciskolát és az őszi liget vérfoltos leveleit, az elhagyott szélmalomokat, a melankolikus kocsiutat a hegyek között és a vándorcirkusz lovárnőjének mosolyát. Szerette az elhunytak hangjait őrző régi házakat, a fogadók öblös poharait, a zárdába lépők utolsó világi gondolatát, a kisvárosok álmodozó asszonyait, szeretett búvárkodni egykori kalendáriummokban, szemlélődni régiségboltokban, megcsodálni a megkopott fényű bútorokat, elmerengeni egy-egy pókhálón, rózsakoszorús rációk közé szorított fényképeken, szeretett szomorú szemű varrólányok fölé hajolni, kopottas postakocsin dőcögni, elmélázni csendes patakok partján, regényes kalandokba keveredni, rozsdás sárkerítéseknek támaszkodni, álmos délutánokon andalogni; szerette a rozmaringillatot és a

síró őszi szelet, a csendes szót és a mély hangú hegedűt. Szeretett álldogálni boltíves hidakon, cél nélkül kóborolni a világban, régi könyvekbe belemerülni, szokatlan helyzetek hőse lenni; szeretett volna gyóntatóatyja lenni a jezsuiták templomában, nevelésében fiatal tanár és nagybetű az imádságban. Szerette a régi házakat, régi barátokat és régi órákat, a divatját múlt ruhákat, az álarcosbálokat és a romantikát, a falusi házakat, amelyeknek falairól az ősök nézegetnek alá. Szerette a pirosuló alkonyatot, szeretett magányos sétákon életről, halálról és egyéb szomorúságról gondolkodni, szerette a rózsaszínű felhőket, a holdas szerelmes estéket, a régi magyar nótákat, a hárs és az orgona illatát, az őszi szél zúgását s a messzi elhangzó harangszót.

És szerette maga teremtette ábrándvilágát.

Krúdy életművében nehéz pontos fejlődésvonalat, egységes folyamatot követni. Az újabb Krúdy-Rutatóásban hangsúlyt kapnak az életmű egységére figyelmeztető észrevételek, olyan alkotói eljárások, nyelvi és stíláris eszközök (lirai-nosztalgikus hangvétel, stilizáltság, önkifejezés és rejtőzködő szerepjátszás) felmutatása, amelyek a korai és késői művekben is megtalálhatók. Pólusokat egyesítő művészet a Krúdyé: a mindennapok realitása és az álomszerű, egyedi emborsorsok és egyetemes érzelmek találhatnak egymásra benne. Akárcsak magában az íróban. Krúdy élvezője az életnek, ugyanakkor visszahúzódó álmodozó is. Romantikája a lét ősi egyszerűségének áhításával párosul. Valóban, helyesebb Krúdy műve kapcsán eklektikus változatosságról beszélni, mint egymást követő korszakváltásokról. Hisz csakugyan egymás mellett, egy művön belül is

különböző tendenciák élnek, megvannak az életmű állandó, vissza-visszatérő elemei. Nem alaptalan az a felfogás, mely szerint e pólusok, ellentétes motívumok révén kialakult sokszínűsége miatt lehet Krúdy folytatója a romantikának, egyben egy új igényű realizmus kezdeményezője.

A kétféle életérzés, életforma, a múlté és a jelené már a tizes évek műveiben ott van. A Palotai álmok előhangjában olvashatjuk:

„— Régente — mondtam —, tán abban az időben, amikor Kisfaludy meg Csokonai kóboroltak a Dunántúl, bizonyára nem álmodoztak annyit a falusi emberek, hanem többet cselekedtek.

— Miből következett? — kérdezte a vasúti főnök.

— Az akkori világ tele volt romantikus cselekedetekkel. Az emberek a valóságban is regényesen éltek. Manapság már csak álmodják a regényességet...“

A romantikának olyan nosztalgiája ez, amelyből nem hiányzik az életvágy, amely tulajdonképpen a jelen életidegenségével perlekedik. „Ők, a régi írók írtak igazságokat, szépségeket, jóságokat, meséket“ — fűzi tovább a gondolatot csaknem ugyanebben az időben, az Aranykéz utcai szép napok előhangjában. Lényegesnek érzem Bori Imre megállapítását a tizes évek műveiről: „A magyar regény történetében Krúdy ismétli tehát meg Stendhal gesztusát, aki a romantikát kereste, és kora realizmusainak írójává lett.“

A különböző idősíkok, a jelen és múlt egymásba játszásának a legváltozatosabb formái valósulnak meg Krúdy műveiben. Szindbád egyik különös utazását

úgy adja elő, mint rég megtörtént esetet, s ezt úgy mondja el, hogy közbe-közbeszó egy régebbi múltat, még pontosabban szólva: múltakat. A már eleve múltba helyezett utazás közben jutnak Krúdy hősének eszébe az egykori (tehát a történeést megelőző) külvárosi séták és az az ágyúgolyó is, amelyet még a szabadságharc idején lóttek a szemügyre vett városvégi ház falába. De nemcsak a különböző időrétegek fonódnak össze, a szemlélődő alanyok is változnak. A kalandos út hol az író, hol Szindbád tudatában elevenedik meg (Utazás éjjel). Máskor a jelen és a múlt bonyolultabb összefüggése révén kerülnek egymás mellé az emlékek. Egyik, szintén korábbi novellájának (A silbak) hőse estéről estére írja szerelmes leveleit (amelyeket sohasem küld el), közben egyszerre éli át régi, a „világot látott“ ember (katonáskodásának) emlékeit és szűkebb hazájának (a nyíri csend) hangulatait. „Utolsó levélpapírosán utolsó levelét megírta ezen az éjszaka. Hideg orkán süvölt a lombardiai mezőn, és egy fiatal katona silbakot áll egy távoli puskaporos toronynál. Karácsonyeste van, otthon, a Nyírben kerti bort isznak a kalács mellé.“ A nagyvilág utáni vágy (amelyet egy táncosnő elutazása vált ki) magába zár egy másfajta, már múltba vesző nosztalgiát, a valamikori hazavágyódást. Jelen és múlt elválaszthatatlanul siklik át egymásba, merész álmok és romantikus merengés, érzelmesség és ironia ölelkezik egymással. Ez a kettősség mintegy jelképes formában jut szóhoz a hős utolsó gesztusában: ahogy az éjszakánként papírra vetett leveleket elégeti, ahogy az érzelmesség ironiába fordul: „Nagy cserépkályha állott a sarokban, a levelekkel begyújtott a kályhába. Éjszaka kigyul-

ladt a korom a kéményben, és az Eszterházy fél te-
tője leégett. Fruzsinka és a kártyások rémülten sza-
ladgáltak a folyosón, csupán Matskási aludt megelé-
gedetten, nyugodtan.“

Igaz, már az Aranykéz utcai szép napok novel-
láiban ott vannak a „régii szép idők“ hangulatát fosz-
lató, emberi kapcsolatait ridegebbé szűrítő jelensé-
gek. Bizonyos arányeltolódásról, átminősülésről
mégis beszélhetünk. Korszakonként kitapinthatók a
fő tendenciák, ugyanakkor az azonos művészi esz-
közök megváltozott szerepe is szembeűnő.

Ilyen értelemben beszélhetünk az utolsó évek
műveiben fellelhető újfajta írói magtartásról, a stí-
lus változásáról. Úgy hiszem, nem tévedek, ha azt
mondom: rezignáltság, szomorú bölcsesség, gyötrődés
és magányérzet árad Krúdy utolsó nagy műveiből.
Az eddigieknél higgadtabban, a valósághoz jobban
tapadó írói szemlélet nyelvi fegyelmezettségével.

A kései remekiek elégikusan fanyar hangulata s
a vallomásos forma tetten érhető már jóval koráb-
ban. A Kleofásné kakasa (1919) tulajdonképpen
egyetlen nagy monológ. A hős (Pistoli) titokzatos
eltűnése és útrakelése valójában csak egy beszéd-
helyzet megteremtését szolgálja. A „történést“ egy
sokat látott, tapasztalt asszony mondja el Pistolinak.
Különös figurája így szólal meg: „Hát, talán min-
denűtt voltam. Bálban és temetésen. Erdőben és víz-
parton. Bűnben és erényben. Sokat utaztam. Most
elfáradtam, és már senkit se akarok látni.“ A ha-
sonlatok, az atmoszférikus megfigyelések rendkívül
finoman simulnak bele ebbe az elmondásba: „Kleo-
fásné olyan szomorú volt, mint a fűzfa.“ Amikor a
hős útnak indult, „az útszéli nyárfák egyformán fe-

hérlettek elébe“, a szél pedig „búsan, hosszadalmasan vonított“. És — toldja meg az író — „nincs annál szomorúbb szél, amely éjszaka az elhagyott pusztaságon jár“.

Hasonló módon történik ez ritka fegyelmezett-séggel megírt kisregényében, az Őszi versenyekben (1922). Az egész műre jellemző csendes rezignáltságnak már az első oldalon részesévé tesz az író. „Elmúltak az őszi versenyek. [...] És Ben, az elcsapott zsoké kötőféket dugott zsebébe, amelyre majd felhurkolja magát.“ Egy kiöregedett zsoké egyetlen — utolsó — napjának története e kisregény. Utoljára még — a valóság és vágyalom szinte észrevétlen vegyítésével — különös élményben van része: egy hirtelen támadt szerelem elképzelt örömeivel és keserűségével búcsúzik az élettől. A kopott külsejű, tengődő ember úgy érezte, legalább a bánatát megoszthatja valakivel („többre nem merészelt gondolni“), de megvillanó reménykedését fájdalmasan foszlatja szerte egy más világhoz tartozó „úrnő“. Mintha csak azért csillanna meg a boldogság lehetősége, hogy az élet peremére szorult zsoké fájdalma — megaláztatása révén — még mélyebb legyen. Szándéka így válik aztán megmásíthatatlan önpusztító tetté. („Futni kezdett... Csak homályosan rémlett előtte, hogy a lóversenytér felé kell sietnie, ahol már tudja a fát, amely már várja őt.“) Érdekes módon jelenik meg a másik három alak: a költő, a katonatiszt és a pap. Először az elcsapott zsoké, az „emberke“ (ahogyan az „úrnő“ következetesen nevezi) szemével látjuk őket, ezt követően a saját élettörténetét elmondó (vallomás ez is) „úrnő“ sorsával összefonódva — az emlékek szintjén — kerülnek bele a

történetbe. Végül pedig — ismét az elbeszélés jelenének szintjén — a szerencsétlen ember üldözőiként. Ezért van az, hogy az első rész inkább elmélkedő, nagyobb szerep jut a meditációnak, a jellemzést szolgáló s az egyes alakok társadalmi helyzetét láttató megfigyelésnek. Az elcsapott zsoké bokáig érő, szürke esőkabátja nem éppen szalonképes ruhát takar, a mélabús költő hosszúra hagyott haja mögül barázdás, szomorkás arc villan elénk, s az antilop-cipők úgy feszülnek meg az asszony egyenes lábán, mint a kesztyűk; „harkálytollú kis kalapja körül“ pedig „aransárga falevelek szálldostak“. Ugyanakkor a jellemzés gyakori eszköze ebben a regényben is a környezet és alak impresszionista párhuzama. Az ilyenszerű láttatás: „A piros és sárga fák, elhalványodott zöld bokrok, levegős rétek, a hervadó liget barátságosan fogadta ölébe az asszony alakját. Hervadt már ez a nő is, bármilyen ropogósan rakosgatta egymás után lábait. Az úszó pókfonál belekapaszkodott kalapjába, és kondor hajában úgy helyezkedett el, mint az ősz hajszál. [...] Halk őszi szél fújdogálja körül a hölgy ruházatát, lengeti róka-vörös szoknyáját, pergeti kis lába körül a falevelet, meglóbálja kalapjánál a tollat, fanyar vonalat húz ajka mellé, amelyet nem tudnak többé eltüntetni a kendőzöszerek.“

Ebbe a szomorkás hangulatba illenek bele (mintegy kísérei a hősök sorsának) a pirosuló vadszölövel befuttatott ablakok, a poros akácok alatt kanyargó dűlőutak, az enyhe lugasok s a lombok közé rejtett régi házak. Szindbád pókhálós őszi napjaira, a vörös postakocsi őszi útrakeléseinek melankolikus hangulataira emlékeztet ez a mélabú. Az életet már in-

kább csak szemlélő Krúdy-hősökre. Az elmúlt idők virághullató őszeinek meghittsége az utolsó évtized műveiben egyre gyakrabban fordul ábrándfoszlato hangulatokba. Az adomázó-anekdotázó meditálást át-átszövik, meg-megszakítják az időt kitágító, múltbeli élményeket pontos megfigyelés alapján idéző kitérők, asszociációk. Ilyen az Őszi versenyek első bekezdésének két záróbetétje. Figyelmet igénylő a lélektani önkítárulkozásnak az a módja, ahogyan Rizili elmondja Bennek élettörténetét, vagy ahogyan az író egyik fajta stiláris eljárásból hirtelen átsap a másikba. Ahogy például e különböző közlésmódokat egymásba fűzi. Lelki válságba sodródott asszonyhősének tudatában így kapcsolódik össze a múlt és a jelen:

„Egy napon eső verte a villa ablakát, a kert felől hervadtan ásitott az ősz, a faliórának a ketyegése türhetetlenül hangzott, a hulló vadgesztenye úgy kopogott, mintha a halál tett volna egy-egy lépést a ház felé: üresnek éreztem életemet, visszakivántam Frigyest, aki az ilyen szomorú délutánokat rendszeren azzal töltötte, hogy kalandos, változatos élettörténetét mesélte. (A férfiak nagyon szeretik elmondogatni az élettörténetüket annak, akit szeretnek, és aki figyelmes arccal hallgatja őket.) Ó, bár újra hallhatnám, hogyan ivott vörös bort Frigyes a gráci Elefántban [...] Ó, ha újra hallhatnám — [...] Ó, ha ismét elmondaná. [...]”

A főhöst körülvevő alakok, élethelyzetek ez esetben is igen fontosak. Nem pusztán azért, mert kapcsolódnak a főhőshöz, hanem azért is, mert az őket körülvevő világ láttatása meghatározó a regény egésze szempontjából.

Az illúzióvesztés regényének is tekinthetjük az Őszi versenyeket.

A továtúnó múlt és jelen szembesítése foglalkoztatja ekkor Krúdyt nem egy nagy művében. Az új világban idegenül érzi magát, így lesz élete múltba menekülő élet, ezért vágyik el annyiszor a jelen nyomasztó egyhangúságából a rég megjelent könyvek hangulatába. „...Úgy tűnik fel néha — írja 1922-ben —, mintha már csak a régi évszámmal ellátott könyvek belsejében lelné fel az ember mindazt, amit az élettől, az életmódtól igényel.“

Tudjuk, Krúdynak dédelgetett álma volt: egy nagy-nagy regényt írni arról a korról, amelyet saját szemével látott létrejönni és elmúlni. Csendesen, úgy akart elmondani mindent, ahogy a kályha mellett szoktak beszélgetni téli alkonyatokon. Egyik, 1924-es vallomásában olvashatjuk: „— Nevezhetném ezt a regényt akár az én regényemnek, akár Magyarország regényének. Belevenném mindazt a sok sirást, jajt és kacajt, amelyet életemben láttam. Belevenném azokat a furcsa embereket, akiknek emlékezete legfeljebb úgy leng át a mai életemen, mint a pókfonál az őszi tájon.“

Ezért lép elő fő témává a századforduló változó világa. A Szomjas Gusztik és a Józsiások története a Hét Bagolyban (1922) valójában egy egész korszakváltás története, akárcsak az évtized végén keletkezett Boldogult úrfikoromban (1930).

A két regény indításában is van valami közös. Ott az első havazás hófüggönye egy már elmúlt világot takar el: „A Hét Bagoly visszhangos udvarán elfelejtette a Lisznyai úr hagyatékából való vén kakas, hogy valamikor a hajnalt is jelentette, a Vad-

emberhez címzett sarki szatócsbolt ajtaja már huzamosabb idő óta csengett, a Képiró és a Bástya utcákban a korán kelő polgárcsaládoknál kávé és tej illata váltotta fel az éj fülledt álomszagát, az ódon házakban a pénteki kenyérdagasztást befejezték a belvárosi hölgyek, és megállottak az emeleti ablak mögött, a csipkefüggönyt félrevonták, hogy egy másodpercig elnézegessék az első havazást, amely a Buda felől járó hideg szélről hajtva keringett, örvénylett, inkább feljebb látszott szálldosni, mint alant, mintha félne még a hópehely is az ismeretlen Pesttől...“

Itt, a másik regényben a Duna felett tovaszálló varjúsereg megidézett látványa válik jelképes értelművé, egy letűnt életforma hangulati érzékeltetőjévé.

A Hét Bagoly és a Boldogult úrfikoromban asztal melletti párbeszédeiből (mert cselekményük alig van) egy múltba vesző és egy formálódó világ, a modern nagyváros elevenedik meg az olvasó előtt. Ritka átéléssel és bensőségességgel. A sok élethű megfigyelés, a párbeszédbe elrejtett emlékezés, a meghitt hangulat varázsol el bennünket. S egy kicsit személyes vallomások is: érezzük, nemcsak Józsiás — Krúdy újabb alakmása — mond búcsút a hajdan volt világnak (amikor még az emlékkönyvek voltak divatban), hanem maga az író is. A Nagy kópéban (1921) Rezeda Kázmér — borús reggelen, szomorú álmából ébredve — „ezüstlakodalmat ülhett volna a halállal“. Arra döbben rá, hogy el kell felejtenie a huszonöt év előtti dolgokat, és előlről kell kezdenie mindent, mindent le kell rázni magáról, ami eddig történt vele.

A prókátorságot abbahagyó Szomjas Guszti köz- és váltóügyvéd (a Hét Bagolyban) azért érkezik meg vidékről a nagyvárosba, ifjúságának színhelyére, hogy itt újraélje egykori élményeit, élethelyzeteit. De csakhamar azt kell tapasztalnia, hogy minden megváltozott körülötte, legfeljebb képzeletben valósíthatja meg ábrándjait. E múltémbresztés fő formája az emlékezés ez esetben is, egy gondolatnyi idő alatt hosszú évtizedek „töröltetnek el“. Mint annyiszor, most sem annyira a múltként felsejlő konkrét emlékek válnak fontossá, hanem inkább az emlékező belső világa. „Régi vágyam ez nekem — mondja Szomjas Guszti —, mikor beköszönt a télidő, és az emlékek megrohannak. Mikor a háztetőkről csillogón csüng le a jég, mikor elnémul odakünn a természet, nagy dombok keletkeznek a temetőben, a kályhákban pattogva hunynak el az ifjú fagallyak; akkor meglátogat a vágy, hogy még egyszer végigéljem azokat a napokat, amelyek kellemesek voltak életben.“ Erős vágy fogja el Krúdy városi költőhősét a vidéki hangulatok iránt, és akárcsak az imént, a valóság, a hajdani élmények újraélése lírai módon történik: „Én legszebbnek találom alkonyi időben — vallja meg Józsiás — a kutyaugatást hallgatni, amely elkíséri darabig az átvonuló szekereket. Belelenni a mély kertbe és látni, hogyan jön lassú léptekkel az este, amely elől a varjak éji tanyára igyekeznek a legmagasabb fákra.“

Kor- és nemzedékváltás regénye a Hét Bagoly, az elmúló és születő egyszerre van benne, de nem hiányzik belőle a mindennapi élet romantikája sem. Gondoljunk arra a világra, ahonnan Áldáska jön, s amelyet Józsiás a regény végén magának választ.

Egyfajta menekülés ez is. A törtetés, a tülekedés elől menekül a Liliom utcai földszintes házba, ahol még petróleummal világítanak, és tavasztól őszig nyitva tartják az ajtót. A kisemberek körében megtalált nyugalma s a külvárosi polgárlány egészséges élet-
őztönéből táplálkozó álma szintén romantikus, hogy aztán a házigazda, egyetlen gesztussal, a hétköznapi hangulatába zökkentse vissza ezt a romantikus álmodozást. A múlttól búcsúzó Krúdy tollán romantika és realizmus harmonikus egységben jelentkezik.

„Szerelemvölgyi úr egy palack bort tett az asztalra, amelyet nyilván a köpenyegre zsebében hozott haza délután.

— Aludhatsz ma éjszaka az én szobámban, velem, amíg holnap Áldáska a ti szobátokat rendbe hozza. Jobb is, ha nem csavarogsz éjszaka. Már tíz óra van. Holnap majd napvilágnál elmegy a régi kvartélyodra, és idehozhatod a barátodat.

A bort csendesen elfogyasztották.“

Ez is eltávolodás, de nem a múlttól, hanem a jelentől, a megváltozott világ ridegebb emberi kapcsolataitól.

A Boldogult úrfikoromban Krúdy nagy művei közül való, azt is mondhatjuk, hogy a magyar regényírás egyik kiemelkedő alkotása. Egy nap története a regény, azaz nem is történik benne semmi. Állóképek, beszélgetések füzére. Kacskovics úr, Podolini Lajos (volt váltóügyvéd) és egy vidéki tanítónő, Vilmosi Vilma betérnek egy belvárosi kisvendéglőbe. Csakhamar újabb társak érkeznek, törzsvendégek és átutazók: a tekintélynek örvendő adóbizottsági elnök, Jenőke, a robusztus úriember, az olasz származásával

hetvenkedő Nikodémi, az izraelita Plac, Kriptai, a kéményseprő-fiú, egy lecsúszott író, szakácsrecepteket írogató szerkesztő, egy életunt huszárcapitány, egy hordár, egy borbély, egy álnéven bemutatkozó herceg és köre, a trafikos, az üvegkereskedő, egy pincér, a vendéglős és felesége. Az így összegyűlt szereplők nem tesznek mást, csak beszélgetnek, mindennapi dolgokról, apróságokról, az élet apró örömeiről, furcsaságairól. (Mert hát: „Az apróságokra jobban kell vigyázni, mint a nagy dolgokra, mert apróságokból van összetákolva az ember élete.“) Várjuk, hogy valami történjék a sivár egyhangúságban. A nyugodt társalgást, a jóízű anekdotákat feszültséget sugalló pillanatok zavarják meg, s egy nagy jelenet, az egész társaságot magával ragadó sodró tánc tetőpontja a mozdulatlanságban beállt mozgásnak. De csakhamar kiderül, hogy látszatfeszültségek ezek, a beszélgetés csendesen zajlik tovább. „Az élet eliramlik, de az etikettet megtartja az ember“ — veti közbe egy alkalommal az író. S a derűs terefere, a kápráztató forgás szomorúságot takar, a múlt idővel szinte kísértetiesen sejlik fel az adomázókban, hogy ennek a bensőséges együttlétnek csakhamar vége szakad. Innen, ebből a szüntelenül fel-felsejlő tudatból a befejezés rezignáltsága.

Megjelenik előttünk a múlt is. Különböző időben megtörtént események, emlékek fűződnek egymásba. Mintha nem is az érdekelné az írot, ami ezekkel az emberekkel pillanatnyilag történik, hanem az, ami már valamikor megtörtént. A regény címe ilyen értelemben jelképes: a „boldogult úrfikor“ az elmúlt fiatalság. Ehhez teremt hangulatot mindjárt a kezdő képpel, a regény egyik szereplőjének szemlélő-

désével, múltat feltámasztó meditációjával: „— Az én időmben a varjak az újpesti szigeten laktak — természetesen csak a pesti és a Pest környéki honosságú varjak, amelyek a torzonborz, szinte megöregedett, megfehéredett, másvilágias Duna felett alkonyatonként hazafelé tartottak.“

A Szindbád-történetek hősei inkább lírai önarcképszerű figurák voltak, a Boldogult úrfikoromban atakjai jórészt zsánerfigurák. Persze, ahogy a szubjektív múlt kísértetei és a történeti múlt kosztümös figurái egyszerre voltak jelen korábban, a kései művek valóságos környezetében is felbukkannak ködlovagszerű figurák. Önkitárulkozásuk realiztikus megfigyelésekhez kapcsolódik, a mindennapok idilljét, a városi élet bensőségességét épp ezáltal sikerül Krúdynak magas szintű művészetté avatni. Azasztaltársasági beszélgetés, az élet kisebb-nagyobb momentumainak, intim hangulatainak újraélésével egy egész életformát elevenít meg.

E korszak alkotásaiban mind nagyobb szerephez jut a szövegháttér, ezzel összefüggésben a kép, a részletmegfigyelés, nem utolsósorban pedig a tér és idő határait végtelenségig fesztető asszociáció. Nagyon gyakran múlt és jelen viszonyát csak általuk érzékeljük. A kép funkciója különösen megnő Krúdynál. Képei mint cselekménypótló elemek nem pusztán hangulathordozók, mélyebb összefüggések kifejezői egyúttal. Hasonlatai, leírásai szintén. Nemesgyeser jelképesen mélyítik el a mű gondolati-érzelmi tartalmát.

Krúdy Gyula melankolikus, lemondó hangulataiból, időnkénti kiábrándultságából sosem hiányoznak az élet nyújtotta örömök, szépségek sem. Mintha

csak maga az író oktatná egyik hősét a Hét Bagolyban: „Nem lehet addig szerencsétlen az ember, amíg egy rozsdás szeghez is hozzá tudja gondolni az egész életét.“

Nem véletlen, hogy Juhász Ferenc az emberszeretet és életszeretet óriás Király-Költőjeként ajánlja a ma olvasójának.

KOZMA DEZSŐ